

IV.
ИЗВѢСТІЯ

НА

Варненското Археологическо Д-ство
1910.

МАТЕРІЯЛИ

за изучване историята на гр. Варна и окрѣга.

(Съ три таблици и 5 обр. въ текста).

ВАРНА

Издание на Варненското Археологическо Дружество

1911.

VII.

Руско-турската война въ 1828—1829 г.

Първи походъ (1828 г.).

Съобщава Г. Димитровъ, учителъ при Варненската мъжка гимназия.

Прѣдговоръ.

Турцитѣ, съ прѣмимаването си прѣзъ Елиспонта и съ покоряването цѣлия балкански полуостровъ, поробили всички народи и племена, сродни на Русия по вѣра и кръвъ. Всички разни методи и системи на турското управление, чрѣзъ безбройни и неописуеми мжчителни срѣдства, спрѣмо подчиненитѣ се оказаха едни и сѣщи отъ начало до край.

Турция винаги се е намирала въ военно положение. За управляющата Порта вѣчно на дневенъ редъ е билъ военниятъ законъ, безъ за това да е имало страхъ или опасностъ; защото навредъ всичко, що можеше нѣкакси да ѝ противодѣйствува, било коренно разрушено и унищожено. А Кавуръ казвалъ, че чрѣзъ воененъ законъ могатъ и глупцитѣ да управляватъ една държава.

За Турция военниятъ законъ е билъ не срѣдство за постигане цѣлтъта ѝ, ала самата цѣль. А тая цѣль имала за постояненъ дневенъ редъ панисламизма т. е. потурчването на цѣлия християнски миръ чрѣзъ измжчвания и изтрѣбления.

На християнитѣ не се позволявало да иматъ училища. Черквитѣ се затваряли или се прѣобрѣщали на джамии. Християнитѣ — раи, като гяури (невѣрници), прѣдъ очитѣ на турцитѣ бѣха лишени отъ всѣкакво почти човѣшко достойнство и право. Портинитѣ военни власти постоянно обхождали и обикаляли по селата, ужъ за да пазятъ страната отъ грабители и разбойници, а пъкъ тѣ сами сѣ били такива, като

ту опожарявали селата, ту ги обирали, и като въ всѣко едно мѣсто пристояли по 10 деня, за да се хранятъ и угояватъ съ пити, баници и кокошки на смѣтка на мѣстното християнско население и въ края да искатъ и зиматъ тъй наречения „диш-хакж“ (право на жбитѣ) т. е. заплата за сторения трудъ при яденето¹⁾.

Това положение на работитѣ въ Турция се продължавало, до като продължавало и безсилието на Великитѣ сили, спрѣмо подданицитѣ на които не по-инакъ се отнасяли султанитѣ. Едвамъ около края на 18 столѣтие нѣкои отъ европейскитѣ държави почнали да се интересуватъ за християнитѣ въ Турция; и то, слѣдъ като турцитѣ прѣтърпѣха нѣколко вече значителни загуби. Наистина, на 1699 г. въ Карловицъ, Австрия е получила отъ Турция правото да се мѣси въ нейнитѣ работи, касателно въобще християнското население на Турция; но на 1776 г. въ Кючукъ Кайнарджа Турция е признала на руския императоръ пълно и дѣйствително опекунство надъ православното население въ Турция; (гл. чл. 7 на тоя договоръ). Затова отчаенитѣ християни очаквали спасение отъ Русия. Тя за тѣхъ е била втори Месия. Като минавали изъ градоветѣ и селата търговски кервани, всичко се стичало мало и голѣмо, за да видятъ минаващитѣ голѣми камили съ голѣмитѣ звънци и чангърдаци. А по-старитѣ се кръстѣли викайки: „Божечко! Кога ще дойде Русия да ни освободи, за да имаме черкви съ камбани?!“ Дѣцата пъкъ, дори въ наше още врѣме, имъ се смѣли за това, подигравайки се хлапешката и мислѣйки, че се кръстѣли на камилитѣ! И колкото пжти ставаше дума за Русия, по-старитѣ казваха, че въ Откровението Иоаново и въ Агатангеловата книга прѣдвидено и прѣдсказано е за *русото племе* т. е. за Русия, като единствена освободителка на поробенитѣ християни (русо племе = Русия). И не е чудно, че всички почти православни християни въ ориента очаквали спасението си отъ православна Русия. Защото, споредъ Цицерона (de off. I, 15) „a quo plurimum sperant, ei potissimum inserviunt“ т. е. на руски пословично казано: „отъ кого что нибудь чають, того и величаютъ.“

Като резултатъ на всичко това, Русия била принудена да се опълчи противъ Турция и да се нагърби съ цѣла ре-

¹⁾ Гл. Иречекъ „Исторія Болгарь,“ Одесса, 1878, стр. 677.

дица войни, измежду които се отличава и тая на 1828—29 година, на която Ромжния и Сърбия дължатъ много свои права и привилегии тогавашни, а Гърция освобождението си. Освобождението даже на Гърция е била главната причина на тая война.

Тогава обаче европейскитѣ държави били съставили единъ видъ коалиция, която, въ политическо отношение незаконна и въ нравствено неморална, била наречена „свещенъ съюзъ“! Тоя съюзъ, като че ли за подигравка на всичко християнско и човѣшко нареченъ „свещенъ,“ ималъ за цѣль: Да се не позволява за напрѣдъ на ничия прѣди 200 години поробена народностъ или племе да мисли за освобождението си.

Наистина, въ примкитѣ на оня Метерниховъ „свещенъ“ европейски съюзъ била впаднала и се вленила и самата Русия; но тя скоро сполучи да се откопчи и отгърве и отчасти да отгърве отъ него и Франция и Англия, макаръ и врѣменно до 1854—6 година. Но и това е било достатъчно, щото Русия да може безпрѣпятствено отъ всѣкаква явна европейска намѣса, да извоюва и постигне благородната си цѣль за турене яки и здрави основи на освободителнитѣ човѣшки и християнски права на всички славянски и неславянски народи на балканския полуостровъ. Споредъ П. Каролиди, ¹⁾ „Званичната европейска или по-добрѣ австрийска Русия на Александра I и на Свещения Съюзъ се покори на християнската и православна Русия на Николая I; а австрийската политика се намѣри противъ руската и тайно приготвявала противъ нея нови съюзи: но, като не сполучи, остана уединена, унизи се и биде осждена да гледа, безъ да може да попрѣчи на конечното възтържествуване на гръцката борба (1821—1828), основанието на гръцката държава и на затвърденото още повече положение на Русия въ Изтокъ“. Въ всемирната история това обстоятелство ще вѣчно окрасява короната и вѣнеца на Велика Русия, като единственъ най-скжпоцѣненъ и най-силно блѣстящъ и сиящъ диамантъ. И ако не друго, само това е достатъчно да служи за вѣчна емблема за истинско и подлинно „Величие“ на приснопаметния императоръ Николай I.

Относително причинитѣ, Портата била пристжпила къмъ

¹⁾ „История на XIX вѣкъ“. Прѣводъ отъ гръцки на Д. В. Македонский. София 1894—1896 г., кн. II, стр. 10—11.

една мѣрка, която даде на Русия приятния поводъ за обявление на война. Като повика въ столицата (прѣзъ декемврий 1827 г.) мнозина военни началници отъ вилаетитѣ и първенци отъ мохамедански общини и благородни спахии, за да размисли съ тѣхъ за военна защита, даде имъ и прѣписи отъ една прокламация, която трѣбало да разпрѣснатъ изъ вилаетитѣ. Тоя документъ, който ималъ за цѣль да възбуди религиозния фанатизъмъ у мухамеданитѣ, билъ насоченъ противъ всички християнски държави изобщо, а особно противъ Русия, която провъзгласявала за вѣчно неприятелка на Турция и Исляма и я прѣдставлявала като виновница на всички станали до тогава смутове, като казвала, че тя прѣлъстила и другитѣ двѣ сили (Франция и Англия) и прѣдизвикала Наваринската морска битка; и най-послѣ, че тя кара гърцитѣ и другитѣ невѣрници — гяури да се бунтуватъ и да искатъ независимостъ и слѣдъ това да завладѣятъ всички азиатски и европейски области, да прѣобърнатъ джамиитѣ въ църкви съ камбани, да поробятъ мюсюлманския народъ и да унищожатъ мухамеданската религия ²⁾).

— Когато съдържанието на тайно разпрѣснатъ тоя документъ стана извѣстно въ Европа, императоръ Николай I обяви война срѣщу султана на 14 априлъ 1828 г. ¹⁾. А малко прѣди почването войната, Русия съобщи на Силитѣ, че сама като прѣдставителка и органъ на тройния съюзъ (Англия, Франция и Русия), взема отгорѣ си разрѣшаването на грѣцкия въпросъ чрѣзъ войната, която ще прави. Но заедно съ това съобщи, че прѣдприема войната, като прѣдизвикана отъ Турция и за накърняване права и докачение на интереси чисто руски, и обявява, че съ войната ще прѣслѣдва и руски интереси, въ които не се позволявало да се бъркатъ съюзниците ²⁾.

Войната се подкачи съ прокламация на императора къмъ своя народъ, въ която за оправдание на подкачваната война, между другото, имало слѣдующето достоабылѣжително: „Русия, въ съгласие съ съюзниците си, прѣдложи на Турция посрѣдничеството си въ грѣцкия въпросъ, но тя отхвърли прѣ-

²⁾ Глд. Н. Епанчинъ „Очеркъ похода 1829 г. въ европейской Турцій“. С.-Петербургъ, 1905—1907. Часть I, Приложение № 3, стр. 7—11.

¹⁾ Каролиди „История XIX вѣкъ“, II, стр. 705—706.

²⁾ Ibid стр. 713.

дложението и продължи да се отнася най-варварски спрѣмо гърцитѣ; началниците пъкъ на турската флота унищожили даденото си обѣщание и съ това докарали битката на море при Наваринъ³⁾. На край споменува находящитѣ се въ тайното окръжно (Беяннамето) на турското правителство докaчителни изражения спрѣмо Русия и посочва, че съ войната Русия негони завоевателни цѣли и разширение на пространната си държава, но желае да застави Турция да почита нейнитѣ потѣпкани права.

Има и други още причини, отъ политическо и дипломатическо гледище, които подробно и обстоятелствено ги описватъ въ историитѣ си П. Каролидисъ и Н. Епанчинъ⁴⁾.

А.

Обсада и прѣвзимане на Варна⁵⁾.

Въ края на юни 1828 г. крѣпостниятъ варненски гарнизонъ се е състоялъ отъ 10 хиляди души съ 162 крѣпостни оръдия. Укрѣпленията на гр. Варна не сж били дотамъ силни но можали упорно да се бранятъ⁶⁾ защото двата фронта, източенъ и юженъ, прикрити отъ море и блата, били недостѣпни за атака, вслѣдствие на което гарнизонътъ можалъ да съсрѣдоточава силитѣ си за отбрана на останалитѣ фронтове. Освѣнъ това, Варненското езеро разрѣзвало блокадната линия на двѣ части и за пълно ограждане на крѣпостъта необходимо било да има два отдѣлни отряда, съобщението между които твърдѣ мжчно могло да се поддържа.

На 1 юли яви се прѣдъ Варна руска войска отъ 4 хиляди души подъ командата на генералъ Сухтелена. Назначението на тая войска било да наблюдава Варна откъмъ западния фронтъ и да обезпечавя главнитѣ армейски сили подъ

³⁾ Ibid. стр. 641—671.

⁴⁾ Срав. и Moltke „Der russisch-türkische Feldzug 1828—1829“ стр. 3—21. Zweite Auflage Berlin, 1877.

⁵⁾ Иоанъ Николау „Одисось“. Варна, 1894 стр. 166—180.— Н. Епанчинъ, I, 369—378. — Moltke. ibid. стр. 112—116 и 137—207.

⁶⁾ Гл. Извѣстията на Археол. Д-ство Варна II стр. 34 и др.

Шуменъ, който тѣ на 8 юли заградили отъ всички страни. Съ сжщата цѣль биде прѣвзетъ и градътъ Провадия ¹⁾.

Отъ страна на Портата билъ изпратенъ маршалъ Хюсеинъ-Паша, за да защити и запази г. Шуменъ. Тамъ се концентрирала по-голѣмата частъ отъ турската армия. А Серезлията Юсуфъ-Паша и адмиралътъ Изетъ Мохаметъ-Паша били натоварени съ отбраната и защитата на гр. Варна.

На 3 юли варненскиятъ гарнизонъ се увеличи до 15 хиляди съ придошлитѣ подкрѣпления. Отъ това врѣме турцитѣ ежедневно правили излазки, нападали руситѣ и имъ причинявали голѣми пакости. Но Сухтеленъ съ малкия си отрядъ противъ тройно по-силенъ противникъ можалъ да удържи позициитѣ си до 6 юли, когато пристигна на помощъ генералъ Ушаковъ съ около 1500 души и 10 орджия.

На 8 юли турцитѣ пакъ се опитали съ всичкитѣ си сили да нападнатъ руситѣ. Упоренъ бой се продължи отъ 3 часа сутринята до 8 часа вечерята. Турцитѣ били отблъснати съ голѣми загуби — до 800 души убити и ранени.

Отъ 9—22 юли Сухтеленъ съ отряда си се разположилъ при с. Дервентъ ²⁾, отдѣто наблюдавалъ Варна и дѣто на 16 юли пристигнала още една руска бригада и на 19 юли пристигналъ и вице-адмиралътъ князь Менчиковъ, назначенъ началникъ на всичкитѣ войски на обсадния корпусъ подъ Варна.

¹⁾ Въ срѣднитѣ вѣкове византийцитѣ наричали тоя градъ *прѣбатов* (Проватъ, Провадъ) отъ *прѣбатовъ* (= проходимо мѣсто, проходъ, клисура). На гръцки езикъ отъ прилагателни имена се образуватъ собствени съ просто повишение на ударението (глд. наша гръцка граматика § 63, стр. 154—155). Мѣстоположението на града напълно отговаря на това значение. Но тогава още простонародието, види се, криво е разбрало думата и я прѣвело на български Овечъ; защото *прѣбатовъ* значи и *овца*. Послѣ като се узна истината, биде изоставена думата Овечъ. Ще рече думата Провадъ е по-стара отъ Овечъ и нѣма нищо общо между тия двѣ думи. А чистобългарската дума Провадъ (и на руски Праводъ) случайно само съвпада съ гръцката *прѣбатовъ* по произношение и значение. Ако византийцитѣ сж имали прѣдъ видъ нѣкакво си развѣждане тукъ на овци, то тѣ щѣха да нарекатъ града *прѣбатеѳа*, а не *прѣбатовъ*. Наистина, градътъ днесъ се нарича Провадия отъ Провадъ; но по значение нѣма нищо общо съ гръцкото *прѣбатеѳа*, освѣнъ само по случайно съвпадане на произношението.

²⁾ На турски *дербенд* и *дервенд* = малка погранична крѣпостъ, тѣснина между двѣ планини, клисура. Глд. турски словарь на И. Хлорось, стр. 774 и 778. Цариградъ, 1899.

На 22 юли флотата на Грейгъ (отъ 8 кораба, 5 фрегати и 13 по-малки сждове) хвърлила котва прѣдъ Варна и тозъ часъ се установили съобщенията между флотата и сухопътната войска. А принцъ Менчиковъ съ едва 10—14 хиляди войници обсадилъ Варна отъ сушата.

На 26—27 юли, прѣзъ нощта гр. Варна биде бомбардиранъ отъ руситѣ по суша и по море, когато руската флота подъ капитанъ Менчиковъ навлѣзла нападателно въ варненското пристанище и плѣнила съ цѣлия екипажъ 13—16-тѣ кораби на турската флота ¹⁾. Отъ цѣлия турски екипажъ сполучилъ да се спаси само единъ корабоначалникъ варненецъ, като се хвърлилъ въ морето и плувайки излѣзе на суша спасенъ. Името му остана неизвѣстно и на И. Николау, който пропустналъ да спомене отъ каква народностъ е билъ той.

Своеврѣменно съ това руситѣ направили десантъ отвъдъ Варненското езеро съ едно войсково отдѣление, което се настани и се разположи на южнитѣ височини на туй езеро. А, за да бжде обезпечено и прѣдпазено туй отдѣление, руситѣ въоръжили надлежно една огромна лодка въ езерото, като я прѣнесли отъ морето прѣзъ пѣсчливата низина простираща се между морето и езерото. Но и така това слабо отдѣление не е могло да противодѣйствува на турцитѣ; така щото на 6—8 августъ безпрѣпятствено дошли въ Варна 4000 турска войска съ много транспортни артилерийски запаси.

На 7 августъ руската флота е наближила на разстояние 2000 крачки до крѣпостта и я бомбардирала цѣли три часа, като причинила много и голѣми врѣди на табиитѣ и на жилищата въ града. За отмъщение на това, сутринята (8 августъ) турскиятъ гарнизонъ нападналъ дѣсното руско крило откъмъ западната страна на крѣпостта, но биде отблъснатъ, слѣдъ като е причинилъ не малка врѣда на руситѣ. Въ това нападение на турцитѣ принцъ Менчиковъ билъ нараненъ отъ неприятелски куршумъ по колѣнѣтъ си и биде принуденъ да се оттегли съвсѣмъ и да възложи команданта на генералъ графъ Перовский. Послѣдниятъ прѣвзе мѣсността, дѣто приблизително днесъ е *илджъ табия*, поставилъ тукъ

¹⁾ Отъ тѣзи турски кораби произлизатъ, види се, пушки, сабли и пищови, които били намѣрени въ морето при постройката на пристанището. Оржжията сж покрити съ камена кора, която се е образувала отъ дългото имъ лежене на морското дѣно. *Бъл. на Ред.*

три мортieri въ разстояние 240 крачки отъ калето и принудилъ турцитѣ да оставятъ една табия, отъ която силно се защищавали и биели. Но и графъ Перовскій билъ тежко раненъ и принуденъ да се откаже отъ строевата служба.

На 17 августъ команданта на обсадата възприелъ графъ Воронцовъ. Почти всѣки день ставали упорити кръвопролитни схватки между турци и руси, безъ никакъвъ резултатъ; и така продължавала работата до пристигането на гвардийския корпусъ.

На 26 августъ се е дебаркирала на брѣга нова войска, заедно съ императорската гвардия, подъ Баиръ-Баши и се катерила по стрѣмнитѣ тамъ брѣгове прѣзъ една пжтека наричана и до день днешенъ Москов-йолу т. е. руски пжтъ; и императорската гвардия подъ командата на князь Михаилъ завзѣ околнитѣ височини. Тогава се поставиха на тѣй наречения връхъ „Турна-Тепе“ ¹⁾ вѣликолѣнни палатки на великия князь.

На 27 августъ пристигналъ въ Варна и императорътъ Николай, прѣкарвайки деня на суша и нощта въ адмиралския корабъ „Парижъ“. Всичката вече войска подъ командата на Воронцовъ е възлизала на 30000 души при 118 поледи и 52 морски орждия. Въ това врѣме обсаднитѣ работи били доведени на разстояние 50 шага отъ крѣпостния ровъ.

Съ пристигането на подкрѣпленията, прѣди всичко рѣшено било да се завърши блокирането на крѣпостъта отъ южната страна. Това биде възложено на генералъ Головинъ, за да завземе окончателно лѣвия брѣгъ на езерото и мѣстността между него и морето. Всичко това той доизвършилъ на 31 августъ, като прѣвзе селото Петре, затворилъ пжтя за Цариградъ и обсадилъ града откъмъ югъ.

На другия день сутринята (1 септември) турцитѣ се опитали да нападнатъ руситѣ и откъмъ двѣтѣ крайбрѣжия на езерото, но сж били отблъснати, като били принудени да оставятъ и всичкитѣ си вънъ отъ града табии.

На 2 септември градътъ наново е билъ бомбардиранъ по суша и по море тѣй ужасно, щото крѣпостнитѣ стѣни на много мѣста се разпукали, а минираната крайбрежна табия

¹⁾ Жерѣлена могила (гл. статията въ настоящитѣ Извѣстия „Прѣвзимане Варна въ 1828 г.“).

съ високата ѝ кула (Ени-куле)¹⁾ просто се разпръсна на въздуха. Тогава загинали и много християни ангажирани да работят на минитъ.

Бомбардировката е траяла 4 дня до 5-й сжщия мѣсець. Слѣдъ това руситѣ се опитали да навлѣзатъ и прѣвзематъ града, но били отблъснати отъ геройски биещи се албанци. Вънъ отъ крѣпостъта останала непрѣвзета още една табия, която руситѣ сполучили най-послѣ да я прѣвзематъ на 14 с. м. и да я унищожатъ.

Между това великиятъ везиръ Мохаметъ Селимъ-паша съ 12000—16000 и Шуменскиятъ паша Омеръ Вриони съ 14000—20000 души идвали къмъ Варна прѣзъ р. Камчия²⁾ и се установили първиятъ при с. Дервишъ, отвѣдъ Камчията, а вториятъ при селото Хаджи Хасанъ (Хаджи Синанларъ) имайки лагера си на Куртъ-Тепе³⁾.

За рекогносцировка на тия идващи неприятелски сили, изпрати се единъ отрядъ отъ два баталиона на лейбгвардей-

1) Гл. плана на гр. Варна (Извѣстіята, II, стр. 49, 51 и др.).

2) Тая рѣка се наричала „Панисосъ“ (съ различенъ правописъ). На нѣкои мѣста тая рѣка толкова тихо тече, като че ли се *спира* и изглежда като неподвижна и *свѣршено равна*. На това отговаря гръцкото ѝ старо название *πάνισος* (отъ *πᾶν* и *ῖσος*) и новѣйшето гръцко *Σπράτσα*. Послѣдното обаче име очевидно е българско, запазено само на гръцки езикъ (гл. словарь на новогръцкия езикъ на Скарлато Византиосъ. Изд. III. Атина-Цариградъ, 1874, стр. 666). Сжщо на това отговаря и единиятъ клонъ на тая рѣка „Акжлж-Камчи“ (т. е. разумна К.) — Ала има мѣста, които *спиратъ* течението ѝ; а на това отговаря думата *Πανυσός* или *πανυσός* (отъ *πᾶν* и *νύσσα* = нишелка). Сжщо така отговаря и думата *Спираца*. — А пъкъ *πάνισος* (отъ *πᾶν* и *νῖζω* или *νίσσομαι*), защото напоява доловетѣ и омива политѣ на Балкана; или защото се извира, обикаля и се възвръща. На това отговаря думата *Σπράτσα* (отъ *σπείρα* и лат. *spira* = извилина). *πάνυσις* пъкъ и *πανυσις* (отъ *πᾶν* и *Νύσσα*), защото въ древно врѣме тоя Балканъ се наричалъ *Ниса* и тукъ биде възпитанъ отъ нимфитѣ Дионисъ или Вакхосъ, винарски и лозарски богъ. Омиръ (Илиада, VI, 133) нарича тоя балканъ *Νυσῆϊον ὄρος* = балканъ Нисийски т. е. на (мѣстностьта или града) Ниса. Непрѣменно тукъ трѣбва да е имало въ Омировитѣ още врѣмена нѣкой прочутъ градъ на име Ниса, отъ чието име и гората и планината се е наричала *Νυσῆϊον ὄρος* (гл. Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch von K. E. Georges, Leipzig, 1879—1880, II, Band. s. 1097—1098). Съ това название „Ниса“ и съ сжщото значение за сжщия богъ имало балкани и градове, както въ Тракия, така и въ

ския полкъ съ два ескадрона и двѣ орждия подѣ общата команда на полковника на полскитѣ войски гр. Залуски. Тоя отрядъ биде отцепенъ за тая цѣль отъ войскитѣ, които били разположени на южната страна на крѣпостѣта подѣ главната команда на принцъ Евгений. Залуски завелъ своя отрядъ далеко напрѣдъ, въ гжстѣ лѣсъ. Тамъ той е билъ окръженъ ненадѣйно отъ несравнено по силенъ противникъ, който му е нанесълъ огромни загуби. Залуски едва успѣлъ съ една малка частъ войници да отстѣпи и се върне въ укрѣпената позиция къмъ югъ отъ Варна. Слѣдъ това южниятъ тоя отрядъ биде усиленъ още съ три гвардейски батальони подѣ началството на храбрия и опитния генералъ Бистромъ. На 16 септемврий той е билъ атакованъ отъ Омеръ-Врионовитѣ корпуси, като едноврѣмений съ тая атака биде произведена излазка изъ варн. крѣпостъ. Слѣдъ 4-часовъ упоритъ бой турцитѣ били отблъснати на всички пунктове и понесли голѣми загуби.

Сжщия день (16 септем.) принцъ Евгений пристигналъ съ своитѣ 4 баталиона въ Хасанларъ. Рѣшено било да се нападне

Индия, Етиопия и грѣцкия островъ Евия (срав. греческо-рус. словарь на Вейсманъ, стр. 852. Петербургъ, 1879. — La Grande Encyclopédie, t. XXV, p. 157. — Ibid. XIV. 605—615). Затова и сложното Διόνυσος = синъ на Юпитера и родомъ отъ (мѣстността или града) Ниса. — У Теофилакть Симоката пѣкъ тая рѣка се нарича παννασία или (отъ πᾶν и νάσσω) защото вървейки на напрѣдъ се затвърдява и усилюва или (отъ πᾶν и νάω) защото винаги тече и все е пълна съ вода, безъ да изсъхва нѣкога. — Но възможно и отъ πᾶν и ἄνασσα вм. πανάσσα (πόλις), като божественъ царски главенъ градъ и пр. Срв. пловдивското село, между селата Воденъ и Куклинъ, „Паная“ всецѣло на врѣме посветено да работи за малкия мѣнастиръ или черкова на чудотворната Пресвѣтая (Паная) Богородица въ съседното село Водинъ. Думата е сложна отъ πᾶν и ἄγια = Прѣ-светая. — Най-послѣ, W. Tomaschek (Sitz. d. K. K. Academie den Wissenschaften) сравнява думата съ санскр. *panka* = Sumpf (езеро, гйолъ, батакъ) и старопруск. *panja* = Moog (мочорлива земя, блато) и тълкува: *Панисосъ* = рѣка въ страната на Гетитѣ и Кровизитѣ, сега = *Камчия*, на която долното течение е силно мочорливо.

³⁾ Сега се нарича *Джанаваръ*. На турски *джанавар* и на персийски *джанвер* = звѣрь, (изключително) глиганъ, дива свиня. Думата произлиза отъ *джан* и *авер*. На персийски *джан* = душа, а на арабски = духъ (зълъ или добъръ: ангелъ, демонъ, таласъмъ). А пѣкъ на персийски *авер* = който докарва, донася, дава, привлича, внушава нѣщо. Слѣдователно: *Джанаваръ* = мѣсто на звѣрове, (особено) на гликове; или = мѣсто на демони и таласъми.

на 17 септемврий въ 2 часа укрѣпената отъ Омеръ-Паша позиция Куртъ Тепе¹⁾. Принцътъ съобщилъ на императора, че е невъзможно и крайно опасно да нападне той съ своитѣ скромни сили неприятеля, който е силно укрѣпенъ и разполага съ 15—20 хиляди войска, и поискалъ подкрѣпления, до пристигането на които молилъ да се отсрочи день-два атаката. Но въ главната квартира на императора Николая считали опасенията на Евгений за прѣувеличени, като вѣрвали, че турцитѣ въ Куртъ Тепе не сж били повече отъ 8 хиляди²⁾. Затова, на 17 септемврий вечерътъ му съобщили, че другия день (18 септ.) непрѣменно трѣбва да атакува Куртъ Тепе съ колкото разполага войски.

За атаката на тая позиция назначенъ билъ отрядъ на принца отъ 8,500 души при 42 орджия и 2,000 отъ отряда на Бистрома, разположенъ при носа на Галата³⁾. Всичко около 11000 души, раздѣлени на два отряда, отдалечени единъ отъ другъ около 16 километра и безъ всѣкаква свръзка помежду имъ; а противъ тѣхъ имало 25—30 хиляди турци въ силно укрѣпена позиция съ три фронта⁴⁾ и въ центра между два руски отряда.

Въ станалата атака руситѣ прѣтърпѣли много загуби, като паднали 1400 войника, единъ полковникъ-колонелъ, двама полковника, двама капитани и самиятъ принцъ биде раненъ. Въ края руситѣ отстъпили и се оттеглили на позициитѣ си, като се отказали отъ понататъшни настѣпителни дѣйствия и се ограничили на отбрана. Но храбростта на руситѣ произ-

¹⁾ Позициитѣ на руситѣ (на югоизтокъ отъ с. Звѣздица и между с. Галата и Гюндузъ чушма) сж отбѣлжени на картата „Варна и околността ѝ“, която е помѣстена въ книгата „Сражението при Варна въ 1444 г. (между стр. 47 и 48). Позицията на О. Вриони е била помежду двѣтѣ руски позиции.

²⁾ Споредъ Moltke (стр. 196), Омеръ Вриони тръгналъ отъ Шуменъ съ 14,000. Великиятъ Везиръ му изпратилъ други 12—16000. Всичко 25—30,000.

³⁾ Moltke (стр. 376, подзаб.): Галата или Калата е дума арабска. Срѣща се често въ Сицилия и Южна Испания отъ врѣмето на Сарацинитѣ. Означава възкачване по нѣкакви си стълбици.

⁴⁾ Ibid. стр. 194, подзабѣл. Въ мѣстността, въ която Омеръ Вриони се е разположилъ, мжно е да се каже, кое е било неговото дѣсно и лѣво крило, понеже той билъ направилъ фронтъ къмъ три отбрани — къмъ Варна, Галата и Хасанларъ.

вела на турцитѣ такова впечатление, щото Омеръ Паша не се е осмѣлилъ да нападне на рускитѣ позиции, отказалъ се да даде помощъ на Варна и поспѣшно отстѣпилъ задъ Камчията ¹⁾).

Несполуката се дължи на ненаврѣмненото пристигане отъ Галата помощъ на генералъ Бистромъ, заплашванъ отъ Изетъ Мехметъ Капуданъ Паша, който, за да помогне на идващия на помощъ на Варна Омеръ Вриони, излѣзалъ изъ града съ войската си, прѣвзелъ височинитѣ до Галата и заплашвалъ изотзадъ генерала Бистрома. Но затова пъкъ тозъ паша оставилъ града слабо прѣдпазанъ.

Отъ това положение на работитѣ ползувайки се руситѣ направили спокойно двѣ мини откъмъ източната страна на калето, чрѣзъ които сполучили на 21 и 22 септември да разтурятъ крѣпостъта на двѣ мѣста, щото прѣзъ тѣхъ вечеръта на 25—26 септември да нахлуятъ въ града нѣколко роти пѣхота, отъ които обаче 400 души заедно съ команданта били убити отъ турцитѣ, а останалитѣ малко едва сполучили да се спасятъ бѣгомъ.

Но тѣй като, Омеръ Вриони, въпрѣки феноменалната си побѣда при нападението на Евгений, не смѣялъ да трѣгне и

¹⁾ Наистина, извѣстниятъ фелдмаршалъ Молтке въ историята си на тази война говори, че тази битка при Куртъ Тепе е била единствена изъ всички блѣстящи военни дѣла на 1828 г. и че въ нея рускиятъ солдатъ се е покрилъ съ слава (Епанчинъ, стр. 377.—Moltke, стр. 195). Обаче въ нея атака се отличи и непрѣдвидливостъта на руската шабна команда. Въ случая единственъ принцъ Евгений е, който се е показалъ прѣдвидливъ, но не послушанъ, и който докаченъ отъ това, види се, веднага слѣдъ падането на Варна оставилъ армията и заминалъ задъ граница, дѣто и умрѣлъ (Брокг.—Ефронъ, 413—414). Ако слушаха принца Евгений, то сигуръ съвършено по-другъ щѣлъ да бжде изходътъ на военнитѣ тукъ дѣйствиия, слѣдователно и на цѣлата експедиция, и повече вѣроятность отъ сполука би имало за привеждане въ изпълнение плана на руския шабъ. Споредъ тоя планъ (Гл. Каролиди, II, стр. 719), трѣбваше да се завзематъ крайморскитѣ на българския брѣгъ крѣпости, за да е свободно съобщение по море съ Русия; да се прѣвзематъ крайдунавскитѣ крѣпости, прѣди всичко Силистра; подиръ това главнитѣ сили да се обърнатъ противъ укрѣпения Шуменъ и, подиръ прѣвзиманието на тая крѣпостъ, *прѣзъ есеньта* да минатъ Балкана, да нахлуятъ въ Тракия и оттамъ да напрѣднатъ къмъ Цариградъ, за да може войната да се свърши, ако е възможно, *прѣди зимата и съ единъ само походъ*.

дойде на врѣме въ помощъ на града, то повечето отъ обсаденитѣ турци отчаяни рѣшили да капитулиратъ во главѣ съ Серезлията Юсуфъ Паша, който на 27 септември почналъ прѣговоритѣ за това съ руситѣ. Сжщия день вечерята поройна бомбардировка е послѣдвала отъ вситѣ страни.

На 28 септември сутринята Юсуфъ Паша съ 7000 гарнизонна армия заминалъ въ руския лагеръ и прѣдалъ града. Но героятъ Изетъ Мехметъ Капуданъ Паша съ само 300 храбри албанци не се прѣдавалъ, се затворилъ въ бастiona (Барутъ хане), и рѣшилъ да се бие до края. Царьтъ очуденъ отъ геройската му смѣлость и рѣшителность, позволилъ нему и на малката му войска да излѣзатъ свободно съ оржжията си и съ всичко друго подъ условие да се отправятъ къмъ Бургазъ, което и стана на 29-й септемврий, когато и руситѣ влѣзли въ града.¹⁾

Споредъ Епанчинъ, руситѣ зимали въ плѣнъ 6000 души и 178 орждия, а останалата турска войска била отпустната : 4000 безъ оржжие и 800 души съ оржжие.²⁾ Слѣдъ това, 6-й и 7-й пѣхотни корпуса заели Варна, Провадия, Добричъ и Мангалия. А останалата войска въ началото на ноемврий заминала да прѣзимува въ Влашко³⁾.

Така падналъ градътъ Варна, слѣдъ 3 мѣсечна (отъ 1-й юли до 29-й септември, по юлианския календаръ) храбра отбрана и защита⁴⁾.

¹⁾ И. Николау, повтаряйки писаното отъ Balleydier, подзабѣлъзва, че императора Николай въ тоя случай извикалъ : „За първъ пѣтъ, може би, побѣдениятъ налага условията си на побѣдителя.“

²⁾ Епанчинъ, I, стр. 377—378.

³⁾ *ibid.* 380, 383.

⁴⁾ На една дѣска, намѣрена въ горницата на старата отъ онуй врѣме кжща на покойния учитель — писателъ, И. Николау нахоляща се сега въ варн. арх. музей и подарена отъ живущия въ сжщата кжща Д. Тапиносъ (гл. „Извѣстия III“ на варн. арх. др-во, стр. 37), е написано на грѣцко-турски езикъ съ грѣцки букви за пристигането на руситѣ въ Варна слѣдното : „Идването на Московеца юли 1 день недѣля“. Въ единъ пѣкъ тефтеръ на димогеронтията, казва Николау, се чете : „1828 юли първи п. п. Недѣля като дойде русинътъ въ Варна и воюва до 29 септември, влѣзе день сжбота“ (гл. И. Николау „Одисосъ“, стр. 167, дѣто грѣцкото м. м. = подиръ пладнѣ, а не = день, день, както въ „Извѣстия III“ на варн. арх. д-во, стр. 38). — Баронъ пѣкъ Валентинъ, който описва тая война (глд. Valentini „Die Lehre von Kriege“. Berlin 1833), вмѣ-

Въ тази война, наистина, българитѣ не дали на руситѣ нѣкаква си сериозна и важна помощъ, съ изключение помощта имъ при Провадия и околността ¹⁾. Причинитѣ се четатъ между редоветѣ на това, що Иречекъ ²⁾ и Епанчинъ ³⁾ описватъ. А най-главната причина на това, споредъ насъ, е, че почти всички по-важни възстанически млади и юнашки български сили били заминали по-отрано въ Гърция, за да се биятъ за освобождението ѝ ⁴⁾. Единствена кавалерия въ гръцкото възстание (1821—1828) е била отъ доброволци изъ България, Тракия и Македония подъ прѣдводителството на българитѣ Хаджи Михалъ, Хаджи Христо, Хаджи Петро, Семко и др. ⁵⁾. Отъ всички тия, прѣди 35 години, заварихме въ Атина още живъ Хаджи Христо на по-вече отъ 80 год. възраст, високъ бѣлокосменъ фустанелатъ старецъ. Ние, студентъ бидейки тамъ изъ България, сме имали любопитството да видимъ тоя послѣденъ останалъ още въ живота български герой, като го посѣтихме въ жилището му, срѣщу чифлика на „Михалъ Войвода“ ⁶⁾ и църквата „Св Пантелеймонъ“, дѣто близу и ние живѣхме. Цѣлунахме ржката му и се прѣпоржчихме като неговъ съотечественикъ изъ Пловдивъ. Но той

сто 1 юли казва „къмъ края на юли“, вмѣсто да каже, споредъ Николау „къмъ началото на юли“. Споредъ насъ и двамата грѣшатъ. Баронъ Валентини трѣбваше да каже „къмъ срѣдата“, а не „къмъ края“ нито „къмъ началото“ на Николау, защото руситѣ дойдоха ала грека на 1 юли (= началото на юли) и ала франга на 13 юли (къмъ срѣдата на юли). А Молтке казва „на 14 юли“ т. е. на 2 юли. — Въ другъ пѣкъ единъ тефтеръ отъ оная епоха на сжщата димогеронтия, казва И. Николау (глд. „Одисосъ“ стр. 168. срав. „Извѣстия III“ на варн. арх. д-ство, стр. 38) писано е: „Пакъ дойде русинътъ на Варна и воюва три мѣсеца и взе Варна, и сѣдя вжтрѣ въ Варна 18 мѣсеца, помириха се съ турчина и се върна обратно и християнитѣ избѣгаха едни въ Русия, други въ Молдова и малко останаха вжтрѣ въ Варна и други въ Константинополь“. Ще рече, дѣйствително руситѣ обсаждали Варна тъкмо цѣли три мѣсеци (1 юли — 29 септември).

1) Епанчинъ, II, 208.

2) Иречекъ „Исторія Болгаръ“, стр. 680—681

3) Епанчинъ, III, 87—91.

4) Иречекъ. *ibid.* стр. 677—679.

5) *Ibid.* стр. 679, подзаб.

6) Така и сега е извѣстенъ цѣлия она кварталъ и участъкъ на града.

веднага ни отвърналъ: „Азъ съмъ отъ Сопотъ, но билъ съмъ и въ Пловдивъ“. Той ималъ въ Сопотъ и роднини, познати и извѣстни на обозъпочившия напоследъкъ старъ Сопотнянецъ и Пловдивски богаташъ и благодѣтель Хаджи Гѣока. Това за поправка или допълнение на Иречековата подзабѣлжка за потеклото му отъ Сопотъ, а не „изъ Филиппополя“ ⁷⁾. А нашитѣ студенти и др. учени винаги, когато отиватъ въ Атина, не е злѣ да посѣщаватъ сжществующитѣ още сѣмейства на тия български герои, които излѣли кръвта си, пожертвували всичко и посвѣтили живота си за освобождението на Гърция.

Б.

Примеждие на императора Николай.

Отъ началото още на тая война, било е отъ голѣма важность и значение за руситѣ прѣвзимането на Варна. Мѣстоположението на тоя градъ най-много улеснявало военнитѣ въобще операции съ снабдяването чрѣзъ прѣвозъ откъмъ морето на храни и други военни провизии и провианти за една силна и многобройна руска войска, която по тоя начинъ си отваряла и осигурявала прѣзбалканския пжтъ къмъ Цариградъ. Молтке, извѣстниятъ нѣмски стратегъ, казва, че Русия трѣбвало да обърне най-голѣмо внимание и усилие за прѣвзимането на Варна, че тоя градъ е билъ най-яката опора на турскитѣ владѣния по Черното море ¹⁾. Ето защо императорътъ Николай е пожелалъ лично да участвува въ опасноститѣ при обсадата на тоя градъ, отъ прѣвзимането на който зависелъ по-нататъшниятъ ходъ на цѣлата война.

Веднага, слѣдъ окончателното падане и прѣвзимане на Варна, императорътъ Николай се възвръщалъ побѣдоносно за въ Одеса. Французкий литераторъ Alphonse Balleydier (1818—1859) споменува една случка, прѣзъ която тогава на възвръщането животътъ на императора биде изложенъ въ най-голѣма опасность. Тоя пасажецъ на Алфонса, доста интересенъ за историята на нашия градъ Варна, е помѣстенъ на гръцки

⁷⁾ Иречекъ. Ibid. стр. 679, подзаб.

¹⁾ Moltke, стр. 114.

въ „Одисосъ“ на И. Николау²⁾, въ прѣводъ отъ френски на гръцки направенъ отъ Никола В. Велисарий³⁾, а сега тукъ отъ гръцки на български, както слѣдва :

На 2/14 октомври императорътъ Николай съ военния корабъ „императрица Мария“ и чуждитѣ пратеници, които при-дружавали Николая въ тоя походъ, съ военния корабъ „Пан-телеймонъ“ тръгнали отъ Варна за Одеса. Въ началото врѣме-то било тихо. Слѣдъ нѣколко часа, обаче, внезапно се яви страшно морско вълнение съ буря, мъгла и студъ още по-страшни. Всички старания на екипажа — матрозитѣ, за да попрѣчатъ на привличането корабитѣ отъ морскитѣ таласи и течения къмъ Босфора, се осуетили. Не малко способству-вало за унищожение на тия старания на матроситѣ и присѣ-ствието въ палубата на императора, който участвувалъ и се мѣсилъ въ управлението на кораба.

Страшна била ужасия, щомъ, слѣдъ двудневна борба срѣ-щу побѣсенелото море, се явили прѣдъ тѣхъ Босфорскитѣ брѣ-гове. Никакво срѣдство за спасение нѣмало, освѣнъ или да се разбиятъ и съкрушатъ о скалитѣ и канаритѣ или по тече-нието на водитѣ да продължатъ плаването къмъ Босфора. Императорътъ рѣшилъ послѣдното, като разпоредилъ на ко-рабоначалника да изхвърли кораба на въздуха въ случай че се откривали отъ турцитѣ.

Единъ отъ по-доленъ чинъ офицеринъ на име Папахристо родомъ грѣкъ, се прѣдстави прѣдъ императора и му свобод-но и откровено казва : „Ваше Величество ! Възприемамъ да спася кораба отбѣгвайки тия скали и Босфора, ако ми въз-ложите абсолютното управление на кораба.“

Тоя неустрашимъ морякъ веднага заповѣдва на импе-ратора да остави палубата. Императорътъ се двоумѣвалъ нѣ-какси и се колебаелъ да стори това. Ала Папахристо приба-вилъ : „Като корабоначалникъ, по заповѣдъ на Н. В. всеро-сийски императоръ, Ви заповѣдвамъ да слѣзете.“ Тогава импе-раторътъ гледайки самоубѣждението и самодовѣрие на Па-пахристо слѣзълъ и се оттеглилъ въ стайтѣ си.

Тогава Папахристо съ моряцитѣ си свѣрхчеловѣчно бо-равайки срѣщу таласитѣ и вълнитѣ, той и тѣ намокрени до

²⁾ Стр. 178—176.

³⁾ Ibid., стр. 173.

кости, гладни и безсънни, слѣдъ 36 часова борба, едвамъ сполучили да се оттеглятъ и отдалечатъ отъ турскитѣ брѣгове. А слѣдъ нѣколко врѣме почна постепенно да се уталожава вълнението. Слѣдъ два дни надвечеръ на 7/19 окт. забѣлѣзалъ се отдалечъ Одеский фаръ. Папахристо повикалъ императора да дойде на палубата, за да го види, слѣдъ което императорътъ прѣгърналъ Папахристо и го цѣлуналъ наричайки го свой спаситель.

Другиятъ корабъ „Пантелеймонъ“ до толкова билъ се увлекалъ отъ вълнението и борецитѣ три денонощия срѣщу вълнитѣ моряцитѣ до толкова били се уморили и изтощили, че корабоначалникътъ изгубилъ всѣкаква надежда за спасение и оставилъ кораба на волята на ожесточенитѣ вълни.

Тогава въ тоя корабъ яви се една сцена неочидана, не-обикновена, странна и рѣдка въ морскитѣ лѣтописи: Запалили се свѣщи надъ палубата и въздигна се единъ кръстъ, прѣдъ който всички, чужди пратеници, офицери и моряци, колѣничили. А свещеникътъ на кораба се качилъ на импровизирова-ния олтарь, извикалъ: „Нашитѣ души ще се явятъ прѣдъ Господа Бога,“ изпѣлъ молитвата на състязаванитѣ и прѣда-ващи Богу духъ и прѣчистилъ всички присѣтствующи.

Но и тоя корабъ, слѣдъ 7-дневно въ буйно бурно море скитане, пристигна съ изпочупени и изпотрошени мачти въ Севастополското пристанище. Папахристо до толкова привле-калъ любовта и симпатията на императора, щото послѣд-ниятъ го зималъ съ себе си въ Петроградъ, дѣто веднага го назначилъ корабоначалникъ и послѣ адмиралъ, слѣдъ едно тактично, усърдно и привързано къмъ Русия служене.

Тѣй Папахристо устарѣлъ и се поминалъ при обятията на самия императоръ въ палата му, като при свѣршека на ед-на царска зимна танцувална вечеринка трѣгналъ да си отива и по стълбитѣ въ двореца падналъ отъ апоплексически ударъ¹⁾.

¹⁾ А. П. Вретосъ въ своя трудъ „La Bulgarie“ (Петроградъ 1856, стр. 213) ето що пише за Папахристо: „царъ Николай квартиру-валъ въ Варна на адмиралския корабъ, командуванъ отъ капитанъ Папахристо. Баща на послѣдния билъ родомъ отъ Пелопонезъ (Мо-реа), а Папахристо отъ гр. Таганрокъ (Русия); той свѣршилъ кадет-ска школа при императорската marina и билъ послѣ произведенъ въ чинъ контре-адмиралъ. Поминалъ се прѣзъ 1848 г. въ Петро-градъ, когато излизалъ отъ единъ балъ въ двореца.“

Папахристо билъ човѣкъ на малѣкъ рѣстъ, сговорливъ и простодушень. Обичалъ страстно Гърция и се гордѣлъ за грѣцкото си потекло. Въ край-черноморския гр. Василико има прѣдание, че тоя морякъ е билъ родомъ оттамъ. А сполучилъ той да спаси императора, защото знаелъ, както и повечето занимаващи се съ плаването по море черноморски жители, направлението на разнитѣ течения на туй море и въ бурно врѣме.
